

SANT ESTEVE D'EN BAS, l'església parroquial

Catalunya Romànica

Situació

El poble de Sant Esteve d'en Bas, que és centrat per l'església de Sant Esteve, parroquial, és situat prop del riu Fluvià, a la seva riba dreta, sobre un pujol, al peu de la muntanya de Murrià.

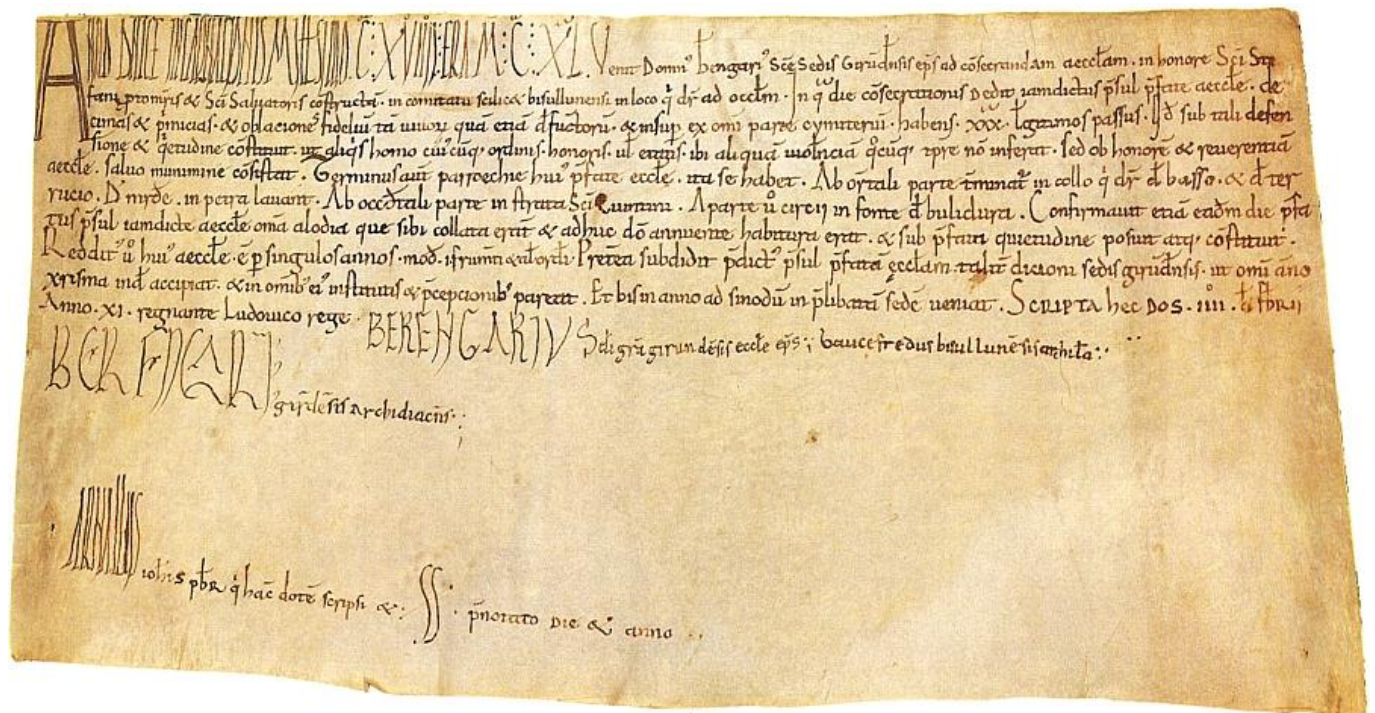
Mapa: 94M781. Situació: 31TDG554633.

Sant Esteve d'en Bas es troba a 8 km d'Olot, vers migjorn, per la carretera que uneix aquesta ciutat amb la de Girona. (JVV)

Història

És en un precepte del rei carolingi Carles el Simple datat l'any 898 segons R. d'Abadal i que tradicionalment s'atribuïa a l'any 904 per una acumulació d'errors de transmissió, on apareix una de les primeres referències documentals al lloc de Sant Esteve d'en Bas; consta, segons el document, que l'esmentat monarca concedí a un fidel seu anomenat Teodosi, a precís d'un personatge dit Robert, com a reconeixement dels serveis que li havia dispensat, nombroses possessions al territori de Catalunya, entre les quals es relaciona, dins la Vall d'en Bas, la vila de "Sancti Stephani". Al començament del segle XI, aquesta població consta inclosa dins la jurisdicció del comtat de Besalú, i la seva parròquia apareix consignada en la carta de dotació del bisbat de Besalú atorgada pel comte Bernat Tallaferro l'any 1017; enter les donacions que aquest comte cedí al nou i efímer bisbat, figura "in comitatu Bisuldunense... parrochia Sancti Stephani quae est in Basso in locum quem dicunt Ullo, cum decimis et primitiis et oblationibus fidelium"

Cal fer especial menció al fet que el topònim de la vila apareix escrit en temps medievals i moderns, com veurem més endavant, amb la grafia de Sant Esteve d'Ullo, Occulo, Salull, etc., passant posteriorment a ésser esmentada sota la forma que ara és coneguda, és a dir, Sant Esteve d'en Bas.

Acta de consagració de l'església. Pergamí original conservat a l'Arxiu Episcopal de Girona. F. TUR

El temple de Sant Esteve fou consagrat l'any 1119 pel bisbe de Girona Berenguer Dalmau, el qual li concedí amb motiu d'aquest acte solemne ultra la immunitat de trenta passos al voltant del cementiri, els delmes, les primícies i les oblacions dels fidels. En l'acta de consagració s'esmenta com a església de "Sancti Stephani Proto Martiris... constructam in comitatu scilicet Bisuldunensi, in loco qui dicitur ad Occulum", i també s'hi especifiquen els seus límits territorials. Pocs anys després hi ha constància que Udalard, vescomte de Bas, atorgà en el seu testament datat l'any 1127 una heretat situada a la parròquia de "Sancti Stephani de Occulo" al monestir de Santa Maria de Ripoll.

Acta de consagració de Sant Esteve d'en Bas (29 de gener de 1119)

Berenguer, bisbe de Girona, consagra l'església de Sant Esteve "Salull" (o de Bas). S'esmenten les afrontacions, els límits del cementiri i les obligacions d'aquesta església envers la seu episcopal.

"Anno Dominicæ incarnationis MCXVIII, era MCXL, venit domnus Berengarius sanctæ sedis Gerundensis episcopus ad consecrandam æcclesiam in honore Sancti Stefani proto martiris et Sancti Salvatoris, constructam in comitatu scilicet Bisullunensi, in loco qui dicitur ad Occulum. In qua die consecrationis dedit iam dictus presul prefatæ ecclesie decimas et primicias et oblaciones fidelium tam vivorum quam etiam defunctorum, et insuper ex omni parte cymiterium habens XXX legitimos passus. Quod sub tali defensione et quietudine constituit, ut aliquis homo cuiuscumque ordinis, honoris, vel etatis ibi aliquam violenciam quocumque tempore non inferat, sed ob honorem et reverentiam æcclesie salvo munimine consistat. Terminus autem parrchie huius prefati ecclesie ita se habet: ab oriental parte terminatur in collo qui dicitur de Basso et de Terruciode, meridie in Petra Lavant, ab occidentali parte in strata Sancti Quintini, a parte vero circii in fonte de Bulidura. Confirmavit etiam eadem die prefatus Presul iam dictæ ecclesie omnia alodia quæ sibi colleta erant, et adhuc, Deo annuente te, habitura erat, et sub prefata quietudine posuit atque constituit. Redditus vero huius ecclesie est per singulos annos modium I frumenti et alium ordeï. Preterea subdidit predictus presul prefatam ecclesiam taliter dicioni sedis Gerundensis, ut omni anno xrisma inde accipiat et in omnibus eius institutis et precepconibus pareat et bis in anno ad sinodium in prelibatam sedem veniat. Scripta hæc dos III kalendas februarii, anno XI regnante Ludovico Rege. Berengarius Dei gratia Girundensis ecclesiæ episcopus. Gaucefredus Bisullunensis archilevita. Berengarius Girundensis archidiaconus. Arnallus Iohannis presbiter, qui hanc dotem scripsi et subscripsi prenotato die et anno."

Original: Arxiu Episcopal de Girona, doc. 174.

Jaume Villanueva i Astengo: Viage literario a las iglesias de España, vol. XIII, Madrid 1850, apèndix 34, pàg. 276.

Francesc Monsalvatje i Fossas: Noticias históricas..., vol. V, El vizcondado de Bas, Olot 1893, apèndix 10, pàgs. 46-47.

Traducció

"L'any 1119 de l'Encarnació del Senyor, 1160 de l'era, va venir Berenguer bisbe de la santa seu de Girona per consagrar l'església en honor de sant Esteve protomàrtir i sant Salvador, construïda al comtat de Besalú, al lloc que diuen Salull. El dia de la consagració el dit prelat donà a aquesta església els delmes, primícies i oblacions dels fidels, tant dels vius com dels difunts, i a més a més un cementiri que fa 30 passes legítimes per tots els costats. La va col·locar sota una tal defensa i tranquil·litat que cap home de qualsevol estament, honor o edat no hi pugui fer mai cap violència, ans per a honor i reverència de l'església constitueixi una protecció segura. El terme de la parròquia de la dita església és el següent: a llevant afronta amb el coll que diuen de Bas i a Terruç, a migjorn amb Pedra Llavant, a ponent amb l'estrada de Sant Quintí, a tramuntana amb la font Bullidora. També confirmà el bisbe en aquest dia tots els alous de la dita església, els que han estat adquirits i els que més endavant, amb el consentiment de Déu, havia de tenir, i en la dita tranquil·litat l'erigí i l'establí. La renda d'aquesta església és un muig de forment i un altre d'ordi cada any. A més a més, el dit prelat va sotmetre aquesta església de tal manera al domini de la seu de Girona que cada any d'allà rebi la crisma, i la obeeixi en totes les seves disposicions i prescripcions, i que dos cops cada any vagi al sínode de la dita seu. Aquesta dotació fou escrita el dia 4 de les calendes de febrer de l'any 11 del regnat del rei Lluís. Berenguer bisbe de l'església de Girona per la gràcia de Déu. Gaucefred arxilevita de Besalú. Berenguer ardiaca de Girona. Arnau Joan prevere, qui escrigué aquesta dotació i la va subscriure el dia i l'any esmentats més amunt."

(Trad.: Jordi Bolòs i Masclans)

D'altra banda l'any 1161 és consignada una permuta feta entre Ramon de Sant Esteve d'en Bas i el prior de Santa Maria de Besalú, per la qual Ramon dona al prior Bernat un alou que posseïa "in parrochie Sancti Stephani de Occulo", i a canvi, rep d'aquest prior tots els beneficis que percebia de la parròquia de Sant Fruitós d'Ossinyà.

A la darrera centúria, concretament l'any 1175, s'enregistra en el testament d'Hug, vescomte de Bas, un llegat de deu sous per a l'església de "Ste. Stephano de Occulo".

La vila de Sant Esteve d'en Bas formà part des de les primeres dècades del segle XII dels territoris sotmesos a la jurisdicció feudal dels vescomtes de Bas; per això és habitual que en la documentació generada per aquest vescomtat es mencioni amb certa freqüència el poble de Sant

Esteve, i més si tenim en compte que fou un dels nuclis més importants dins la demarcació esmentada i centre d'una batllia als segles XII i XIII.

Al final del segle XII, dins la relació d'esglésies que contribuïen amb el delme al sosteniment de les croades figura els anys 1279 i 1280 l'"ecclesia Sancti Stephani de Occulo" i "Oculo", respectivament. També aquest darrer any, el 1280, hi ha notícia que Sibil·la, vescomtessa de Bas i alhora comtessa d'Empúries pel seu casament amb Hug V d'Empúries, féu reconeixement a favor del bisbe de Girona, Bernat de Vilacert, de la "quartam partem decime de Occulo... et decima... Sancti Stephani de Occulo", entre d'altres llocs i parròquies incloses en el vescomtat de Bas. A la segona dècada del segle XIV, una referència d'identiques característiques a l'anterior assabenta que Malgaulí, comte d'Empúries i vescomte de Bas, reconegué l'any 1316 en benefici del bisbe de Girona Guillem els delmes que posseïa en diverses parròquies, entre les quals hi havia la de Sant Esteve; "confitemus et in veritate recognoscimus cum hoc instrumento publico vobis domino Guillelmo Dei gratia Gerundensis Episcopo et successoribus vestris, quod tenemus... racione predicti vicecomitatus decima... Sancti Stephani de Occulo...".

Vers mitjan de la mateixa centúria es constaten documentalment algunes notícies que posen en evidència la potestat jurisdiccional que, a causa de diverses propietats, exercí el priorat de Sant Corneli i Santa Magdalena del Mont sobre alguns moradors de la parròquia de Sant Esteve; en aquest sentit hi ha constància, per exemple, que l'any 1347 Berenguer de Camps, veí de l'esmentada parròquia, es reconeix mitjançant una escriptura home propi de Guillem Berenguer, prior de Sant Corneli del Mont.

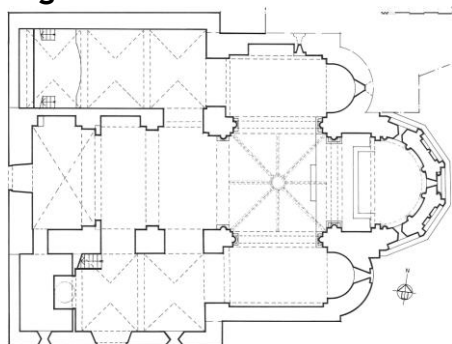
L'església de "Sancti Stephani de Occulo" apareix relacionada l'any 1362 en el Llibre verd del capítol de Girona; així mateix l'"Ecclesia parrochialis sancti Stephani de Occulo" figura esmentada en els nomenclàtors de la diòcesi gironina del final d'aquest mateix segle.

D'altra banda la vila de Sant Esteve d'en Bas patí en gran manera les conseqüències dels terratrèmols del segle XV, ja que en un memorial escrit el 10 de maig de l'any 1427 pels jurats de Girona i adreçat al rei, es relaciona entre les nombroses viles que sofriren els efectes d'aquesta catàstrofe, la de "Sant Esteve Celuy". També del mateix any 1427 data un important privilegi concedit per Bernat Joan de Cabrera, vescomte de Bas, als habitants de "Sant Esteve de Sallull" i a d'altres poblacions del vescomtat; segons consta en el document, a petició dels prohoms de les viles aquest vescomte els atorgà, ultra diverses concessions encaminades a garantir l'exercici de la justícia dins els llocs del vescomtat, altres privilegis especialment orientats a pal·liar els danys causats pels terratrèmols ocorreguts aquell any. Al final del segle XVII el temple de "Sancti Stephani villae de Occulo, sive en Bas", és relacionat en els Sinodals de la diòcesi Gerundense publicats l'any 1691 per Francesc Romaguera.

Consta per altra banda que el 1698 la vila de "Sant Esteve de Sahull" restava inclosa entre d'altres llocs, dins el vescomtat de Bas, el qual era sotmès a la jurisdicció del marquès d'Aitona. Cal suposar que aquesta menció fa referència a Guillem-Ramon, 28è. vescomte de Bas i 6è. marquès d'Aitona.

Una última notícia documental que hem pogut localitzar refereix que l'any 1760 Joan d'Oriola, prior de la canònica augustiniana de Santa Maria de Besalú, arrendà els delmes, les primícies, les tasques, els censos i altres drets feudals que acostumava a percebre el priorat de Sant Corneli del Mont, de nombroses viles del bisbat gironí, entre les quals és mencionada la de "Sant Esteban Sallull". Cal fer constar que el priorat de Sant Corneli del Mont depengué, des de la seva fundació al segle X fins a la seva desaparició, com a comunitat regular, al segle XVI, de la canònica de Santa Maria de Besalú. (MLIR)

Església

Planta, a escala 1:200, de l'església, amb l'estructura original bastant alterada per les reformes posteriors. J. MARGUÍ-G. ANGLADA

L'església parroquial de Sant Esteve d'en Bas és un notable edifici d'origen romànic, que ha estat molt modificat en el transcurs del temps.

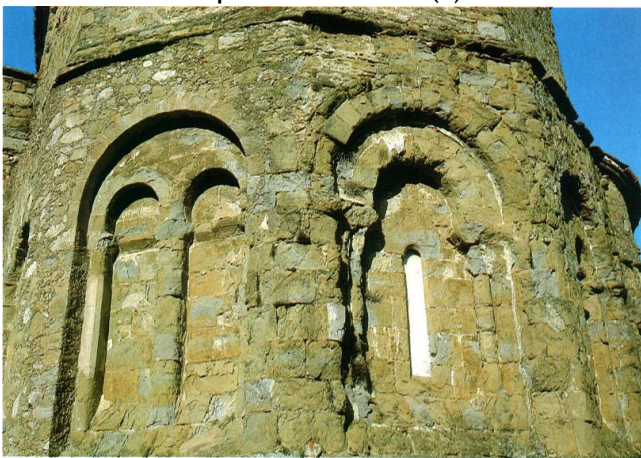
La seva estructura conserva actualment, malgrat les transformacions, diversos elements que corresponen al temple consagrat l'any 1119, el qual era conformat per una planta de creu llatina, amb una sola nau, transsepte i tres absis.

Actualment l'església consta de tres naus, transsepte i una capçalera triabsidal, amb els dos absis laterals semicirculars i amb el central poligonal, amb cinc costats. Aquest és decorat externament per mitjà d'unes arcuacions amb finestres cegues geminades. A l'interior també és dividit en cinc trams, separats per sis columnes, les quals sostenen unes arcades adossades als murs, sense conservar el traçat poligonal de l'exterior, de manera que s'acosta més a la forma semicircular.

Tal com hem apuntat i hom pot constatar a la planta que publica J. Puig i Cadafalch(*), el temple romànic adoptà una planta de creu amb tres absis. Segons aquesta mateixa planta, l'absis central era encaixat a una forma poligonal de cinc costats, forma que també conservava l'interior. Segons aquesta mateixa planta, la nau central era dividida en tres trams amb d'altres tants arcs formers. Actualment acusa les modificacions que ha sofert al llarg del temps per tal de donar accés a les naus laterals, amb les quals més tard fou ampliada l'església.

L'any 1432 fou encomanada una campanya d'obres a Guillem Font, el qual restaurà la capella de Santa Maria, l'exterior de l'absis de la capella de Sant Joan i el remodelatge del mur de tramuntana. En aquesta mateixa campanya fou erigit novament el mur de migjorn, en el qual calgué construir dues finestres i la porta principal, porta formada per tres arcs en gradació amb les corresponents columnes i capitells, a més del timpà. D'aquesta porta actualment no resta cap vestigi per tal com desaparegué en ésser ampliat el temple amb una nau, al segle XVIII.

L'any 1442 hom inicià una altra campanya d'obres, encarregada a Joan de Farrés. En aquesta campanya hom continuà bàsicament amb les obres que ja havia començat Guillem Font anteriorment. Hom dotà l'edifici de diversos arcs, fou refeta la volta de la nau central i la coberta a partir del creuer. També foren construïdes la façana de ponent i el campanar. Aquest darrer havia de tenir unes característiques determinades, que foren establertes en el contracte: havia de fer 17 pams per damunt la teulada, amb unes finestres semblants a les del de Joanetes i calia cobrir-lo amb quatre vessants(*).

Un detall de la capçalera de l'església, amb les arcades i finestres cegues de l'absis central. J. M. MELCIÓ

Són d'època més tardana la porta d'entrada actual, oberta a la façana de ponent, i la que hi ha al mur de migjorn, amb una fornícula damunt. També s'evidencien reformes posteriors al campanar, amb finestres de doble obertura a cadascuna de les seves cares i coronat amb una balustrada.

L'any 1947 fou restaurat l'absis principal, en quedar al descobert l'any 1936, quan es perdé el retaule que el tapava(*). Era un retaule barroc dedicat a sant Esteve.

Pel que fa a l'aspecte tipològic, Sant Esteve d'en Bas presenta una planta que és excepcional a la comarca. Però, sens dubte, l'element més excel·lent és el seu absis poligonal, el qual J. Puig i Cadafalch relacionà amb Provença. Quant a la disposició de la seva capçalera, aquest mateix autor féu notar llurs similituds amb l'església de Sant Ruf d'Avinyó i el seu absis poligonal semblant al de l'església de Sant-André de Roquepetruiz(*).

Podem ampliar aquestes relacions d'altres esglésies provençals. Aquest tipus d'absis apareix també a les esglésies de Santa Maria d'Alet i a Sant Jaume de Besiers, entre d'altres, amb una similitud molt notable.

Aquesta influència provençal també s'estén a d'altres elements de l'edifici, com és ara les columnes adossades als pilars del creuer. Aquest element, segons l'opinió de J. Puig i Cadafalch(*), apareix per primera vegada a l'església de Santa Maria de Vilabertran, i s'estén després a d'altres esglésies de la comarca, contemporànies. En el cas de Sant Esteve d'en Bas no podem deixar de considerar la influència que ha rebut de la veïna església de Sant Joan les Fonts, possible focus d'irradiació de la influència provençal, com a conseqüència de la seva dependència del monestir de Sant Víctor de Marsella.

Aquesta església fou restaurada l'any 1980 i les obres posaren a la vista l'elegància i la simplicitat a la vegada que tenen els absis de les dues capelles laterals. (JLAV)

Escultura

Escultura als capitells

L'escultura monumental de l'església de Sant Esteve d'en Bas es desenvolupa a sis capitells de l'interior de la conca absidal, als dos capitells de l'intradós de l'arc triomfal, als dos del costat de llevant del creuer i al que és situat a la nau de tramuntana, a l'eix nord-oest del creuer.

Capitell de l'interior de l'església amb representació de personatges. F. TUR

Els sis capitells de l'interior de l'absis són de tipus corinti. Són de forma cònica i recolzen damunt sengles columnes de secció semicilíndrica. Són coronats per àbacs motllurats. Es divideixen en dos registres; als capitells primer, cinquè i sisè, començant pel costat de tramuntana, aquests dos registres són ocupats per fulles d'acant acabades en volutes o en motius esfèrics. Als capitells segon, tercer i quart, mentre el registre inferior és decorat amb fulles d'acant, el superior és ornamentat amb un cap humà al segon, amb figures zoomòrfiques al tercer, i amb tres torços humans al quart. Aquest darrer és el més interessant quant a la temàtica: els tres personatges són barbats i tenen els trets del rostre molt marcats; el del mig recolza el cap damunt els palmells de les mans.

Els àbacs dels capitells tercer i quart són decorats amb un motiu d'escacat; el del sisè presenta un motiu de ziga-zaga. Els de la resta són llisos.

El capitell esquerre de l'intradós de l'arc triomfal presenta també una forma cònica i és coronat per un àbac decorat amb un escacat. Hi ha representats tres personatges. El central és una figura masculina barbada, vestida amb una túnica de màniga llarga cenyida a la cintura amb un cinyell. L'escot és tancat i marcat verticalment per un ribet. Igualment, la vora inferior del vestit és marcada per una franja horitzontal estreta; té els peus nus, és flanquejat a la dreta per un personatge alat vestit amb túnica i mantell; té les ales aixecades formant una V invertida. A l'altre costat hi ha representat un personatge nu alat, amb el cap cobert amb una mena de casquet; té les extremitats inferiors acabades en urpes. La figura central agafa amb la mà esquerra unes tenalles i és subjectada pels braços per les figures que el flanquejen.

Capitell de l'interior de l'església, decorat amb pisos de fulles. F. TUR

El capitell dret de l'intradós és coronat, com l'altre, per un àbac decorat amb un motiu d'escacat. És dividit en tres registres. L'inferior és decorat amb fulles d'acant amb volutes. El central és dividit en cinc grans fulles. La del mig és decorada amb una palmeta que s'obre com un ventall. La de la seva dreta és ocupada per una petita figura nimbada amb ales corbades. La resta de fulles són estriades. El registre superior és decorat amb grans volutes a les arestes i amb un cap humà amb barba i cabells llisos al centre.

El capitell de tramuntana del creuer es troba en un estat de conservació molt dolent. L'alt grau de deteriorament arriba fins al punt que és impossible d'esbrinar què hi havia representat.

L'altre capitell del creuer és centrat per la representació de la Maiestas Mariae. La Mare de Déu apareix asseguda damunt un setial. Va vestida amb túnica i mantell i té el cap cobert amb una toca i voltat per un nimbe. Amb els braços agafa l'Infant, que és assegut damunt el seu genoll esquerre. Aquest, amb la mà dreta, dibuixa un gest de benedicció i amb l'esquerra agafa un llibre; té el cap

girat en direcció a la seva dreta. Va vestit amb una túnica i té els peus nus. La *Maiestas Mariae* és voltada per una mànforla ametllada que és sustentada per una parella d'àngels a banda i banda de la composició. Els de l'esquerra estan disposats horitzontalment, en actitud de volar, de la mateixa manera que el de la part superior del costat dret; el de la zona inferior, en canvi, està dempeus i amb el cap torçat mirant cap amunt. Al costat esquerre, a la part inferior, hi ha una figura humana ajupida que amb la mà esquerra agafa el peu dret de la Mare de Déu i fa el gest de besar-lo. Al costat dret, a l'extrem més allunyat de la *Maiestas Mariae*, hi ha una altra figura humana dempeus.

El darrer capitell esculpit d'època romànica que s'ha conservat a l'església de Sant Esteve és el situat al costat de tramuntana de la nau, a l'eix nord-oest del creuer. A la cara lateral esquerra hi ha esculpits dos quadrúpedes, un damunt l'altre. El de la part superior té un cap humà, del qual, pel costat dret i ja en l'espai frontal del capitell, surt un cos humà disposat horitzontalment. Aquesta figura humana agafa amb les mans el cap del quadrúpede situat a la part inferior, el qual, alhora, agafa amb les potes davanteres una figura de petites dimensions suposadament humana. Sota la figura disposada horitzontalment hi ha un personatge assegut que amb el braç toca el cap d'un altre quadrúpede situat a la cara lateral dreta. A la part superior central de la cara frontal hi ha esculpit un cap humà flanquejat per dues palmetes disposades horitzontalment. La imposta és decorada amb quadrúpedes units per un mateix cap a l'aresta esquerra i amb un motiu floral insertat dins un cercle.

L'escultura monumental de l'església de Sant Esteve d'en Bas ha estat molt poc tractada per la historiografia catalana. En general els autors que n'han parlat no han aprofundit gaire en el tema i han centrat gairebé exclusivament l'atenció en dos capitells: en el de la Mare de Déu, el més estudiat, i en el del personatge masculí flanquejat per dues figures alades.

J. Gudiol i Ricart i J. A. Gaya Nuño(*) han tractat els capitells de Sant Esteve d'en Bas a partir de la seva relació estilística, juntament amb els de Porqueres, Sant Joan de les Abadesses i Sant Joan les Fonts, amb els capitells de la nau central de l'església de Sant Pere de Galligants de Girona. Assenyalen, a més, que els de Sant Esteve semblen posteriors i més rústics que els de Porqueres i Sant Joan de les Abadesses i consideren que hi treballaren com a mínim dos escultors. Un que devia ésser l'executor del capitell on hi ha representat el personatge masculí flanquejat per dues figures humanes, enllaçat estilísticament amb el timpà de Sant Pol de Sant Joan de les Abadesses, i que devia ésser un seguidor del mestre dels capitells de Porqueres, bé que de categoria inferior, i un altre que hauria estat l'escultor del capitell de la *Maiestas Mariae*, de qualitat tècnica superior a l'anterior i influït fortament per l'estil del discutit Mestre de Cabestany. D'altra banda, assenyalen la coincidència en la decoració dels àbacs, a base del tema geomètric de l'escacat, amb l'església de Sant Miquel de Fluvià i Sant Joan de les Abadesses.

J. Puig i Cadafalch(*) és l'autor que tracta, potser amb més profunditat, l'escultura de Sant Esteve d'en Bas. Segons ell, des d'un punt de vista formal s'evidencia, per una banda, una persistència de la rusticitat dins la tradició de Sant Miquel de Fluvià, i, per una altra, un reflex de l'escultura de Tolosa de Llenguadoc, pel que fa sobretot a l'aspecte compositiu. Així, per exemple, estableix paral·lelismes entre el capitell de la *Maiestas Domini* de Sant Esteve d'en Bas, un capitell on és representada l'Ascensió de Crist de Sant Serni de Tolosa i un darrer de l'església de Rieux-Minervois amb el tema de l'Assumpció de Maria. Assenjala, com a possibles antecedents, uns capitells de Cluny on hi ha representades les arts, i un de Fleury. Relaciona el capitell de la nau amb un de la girola de Sant Serni de Tolosa, decorat amb lleons disposats en dos registres, amb un de Fleury on, a més dels lleons, apareixen els torços d'unes figures humanes i, finalment, amb un altre de l'església de San Martín de Elines, a Burgos. Pel que fa al capitell del personatge masculí flanquejat per dues figures, indica que presenta la mateixa disposició que uns altres de la capella rectangular que s'obre a l'absis major de la catedral de Santiago de Compostel·la i que imita la composició d'un capitell de la girola de Sant Serni de Tolosa amb el tema de Daniel a la fossa dels lleons. L'autor, finalment, assenjala que la influència respecte al tema compositiu entre els capitells de l'església de Sant Esteve d'en Bas no es manifesta pel que fa a la qualitat tècnica.

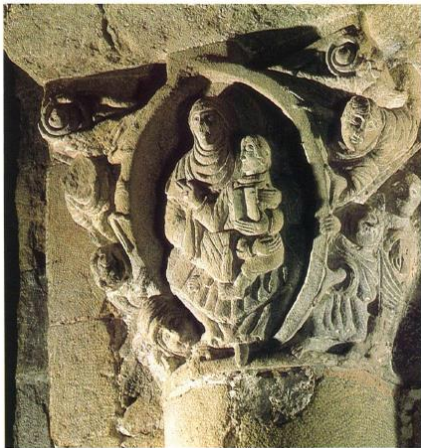
M. Durliat(*) subratlla la influència del Mestre de Cabestany en alguns capitells de l'església de Sant Esteve, sobretot en el de la *Maiestas Mariae*, a través de la relació amb el capitell de l'Assumpció de Maria de Rieux-Minervois.

E. Carbonell(*) es fa ressò del que havia estat dit al seu dia per Gudiol i Gaya pel que fa a les relacions estilístiques amb els capitells de la nau de Sant Pere de Galligants. Afegeix, però, que el

grup constituït per aquests capitells, els de Porqueres, els de Sant Esteve d'en Bas, els de Sant Joan les Fonts i els de Sant Joan de les Abadesses conforma l'escola local de Girona, entesa com la continuació de l'escultura de Sant Pere de Rodes, que representa una alternativa de caràcter autòcton a l'estil llombard. Assenyala també que tant a la decoració de la capçalera de Sant Pere de Galligants com als capitells de Sant Esteve d'en Bas s'evidencia un influx de l'estil del Mestre de Cabestany.

N. de Dalmasas i A. José i Pitarch(*) parteixen de l'atribució del capitell de Rieux-Minervoix, citat anteriorment, a l'anomenat Mestre de Cabestany. Afirmen que hi ha una relació quant al tema compositiu entre tots dos capitells i afegeixen que el Mestre de Cabestany o el seu taller devien treballar a l'església de Sant Esteve d'en Bas.

Així, doncs, l'aspecte més estudiat dels capitells de Sant Esteve d'en Bas ha estat l'estilístic i, en el cas de Puig i Cadafalch, el compositiu. No ha estat tractada, en canvi, la qüestió iconogràfica, que és un dels aspectes més interessants de l'escultura de l'església de Sant Esteve d'en Bas. De fet, la descripció donada per alguns autors no correspon de manera exacta a la representació d'alguns dels capitells de l'església; concretament, el de la Maiestas Mariae i el del personatge flanquejat per dues figures alades. Així, Puig i Cadafalch(*) descriu el primer capitell com una representació de Maria amb el Nen dintre una glòria de forma ametllada portada per àngels. Tanmateix, com ja hem dit abans, a més de les dues parelles d'àngels que agafen amb les mans la màndorla, hi ha dos altres personatges que no han estat identificats. Pel que fa al segon capitell, diu que es tracta de la representació d'un home barbat que duu a la mà esquerra un dard i que és sostingut per dos àngels. Ja hem vist, anteriorment, que un dels personatges que flanqueja la figura central ha estat esculpit amb urpes i nu, característiques més aviat identificables amb una figura demoníaca que no pas amb un àngel, malgrat que porti ales. D'altra banda, l'instrument que porta el personatge central no és un dard sinó unes tenalles.

Capitell de l'interior de l'església, amb la representació de la Mare de Déu inscrita dins una màndorla. F. TUR

Pel que fa a la representació del capitell de la Maiestas Mariae, no hem trobat cap paral·lel iconogràfic que pugui donar-nos una explicació dels dos personatges no identificats. La fórmula iconogràfica aquí utilitzada és semblant a la de les representacions de la Mare de Déu i el Tetramorf(*) on, a vegades, la Maiestas Mariae apareix envoltada per l'ametlla mística. Podem citar, com a exemple, un capitell procedent del claustre de Sant Ponç de Tomeres, al Museu dels Augustinians de Tolosa de Llenguadoc, o, en pintura sobre taula, el frontal de Santa Maria de Cardet, al Museu d'Art de Catalunya, de Barcelona.

També, a les representacions de l'Assumpció de Maria, aquesta pot aparèixer envoltada per una màndorla. El paral·lel més pròxim el constitueix el ja anomenat capitell de Rieux-Minervoix, en el qual els àngels que sustenten l'ametlla mística són disposats de manera molt semblant als àngels del capitell de Sant Esteve. Segons J. Yarza(*), l'ametlla mística quedaria justificada pel fet que la Maiestas Mariae simbolitzaria el tron de Déu. Des d'una perspectiva purament compositiva és cert que el capitell de Sant Serni de Tolosa, citat per Puig i Cadafalch, on és representada l'Ascensió de Crist, segueix un esquema semblant al de Sant Esteve; la diferència està en el fet que els àngels estan dempeus i no en actitud de volar.

Una de les possibles hipòtesis a tenir en compte a l'hora d'intentar explicar la presència dels dos personatges que completen el capitell seria la identificació d'aquests amb els profetes Isaïes i Balaam(*). A vegades, la Mare de Déu amb el Nen apareix representada juntament amb un d'aquests profetes. Aquest és el cas de la representació del cementiri de Priscil·la —datada al final del segle II o començament del III(*)—, on apareix la Mare de Déu amb el Nen assegut als seus genolls i el profeta Isaïes dret al seu costat. D'altra banda, Yarza(*) assenyala que el tercer personatge que completa la representació de la Mare de Déu i l'Infant de l'església de Santa Maria de Covet ha d'ésser un profeta, segurament Isaïes; cita com a exemple el timpà de Donzy-le Pré (Nièvre) on apareix representada la Maiestas Mariae, flanquejada per Isaïes i per un àngel

turiferari. Tanmateix, no hem trobat cap exemple on apareguin els dos profetes junts, ni cap representació on un d'aquests faci el gest de besar el peu de Maria.

Hom no pot donar una lectura definitiva d'aquest capitell fins que no s'hagi fet una identificació global del tema. Tanmateix, si ens atenim a la representació de la *Maiestas Mariae*, hem d'entendre aquesta imatge dins un context de redempció dels pecats a través de la fe.

Pel que fa al capitell del personatge flanquejat per dues figures alades, cal constatar que aquestes dues figures representen un àngel, la de l'esquerra, i un dimoni, la de la dreta, ateses les característiques iconogràfiques de cadascuna. En aquest sentit, creiem que la hipòtesi donada per Puig i Cadafalch(*) de la identificació del personatge central com a senyor feudal fundador queda descartada, a causa del caràcter maniqueu de la representació. No hem trobat cap paral·lel iconogràfic que correspongui exactament a aquesta imatge. A Sant Serni de Tolosa hi ha dos capitells que presenten una iconografia semblant. En una apareix un personatge nu flanquejat per dos dimonis alats, nus i amb urpes que agafen el personatge central pel braç i que amb uns instruments bifurcats el sotmeten a tortura. A l'altre, un personatge masculí vestit és agafat pels braços per dues figures masculines també vestides. La presència de l'àngel i del dimoni dona un sentit maniqueu a aquest capitell. Ha d'ésser entès com una representació de la lluita de l'home entre el bé i el mal. Les tenalles, instrument de suplici(*), han de fer referència al càstig dels condemnats. Aquest tipus de representacions són molt freqüents al període romànic; recorden al fidel els perills de caure en el pecat.

Quant al capitell de la nau, no hem trobat cap paral·lel que pugui aclarir-ne el sentit iconogràfic. Llevat de Puig i Cadafalch, que fa una descripció del que hi ha representat i estableix una sèrie de relacions amb altres capitells en l'aspecte compositiu, no coneixem cap autor que hagi tractat d'analitzar-lo. El fet que no es conservi cap més capitell de la nau dificulta la tasca d'anàlisi i d'identificació del tema, agreujat pel fet que es troba en un indret alt i poc il·luminat.

Els altres capitells conservats en bon estat de l'església de Sant Esteve d'en Bas són, com ja hem dit abans, de tipus corinti i presenten una decoració a base de fulles d'acant, i en algun cas, amb la inserció de caps humans o de figures zoomòrfiques. El més rellevant és el quart, començant per l'esquerra, de la conca absidal. Els rostres dels personatges recorden el del capitell de Sant Joan de les Abadesses on hi ha representades dues figures masculines enfrontades, i amb un sol cap, que amb les mans s'estiren la barba.

La resta de capitells són similars a un capitell de l'església parroquial de Sant Miquel de Fluvià, i dos capitells d'una finestra de l'església de Santa Maria de Besalú, tots tres decorats amb fulles d'acant i volutes, de factura molt rústica. Són del mateix tipus, també, que un grup de capitells de Sant Joan les Fonts.

Ja per concloure, hem de destacar, d'una banda, la diferència de qualitat entre els diversos capitells de l'església de Sant Esteve d'en Bas. És evident que l'escultor responsable del capitell de la *Maiestas Mariae* no és el mateix que treballà en la resta de capitells, llevat potser del capitell dret de l'arc de triomf, en el qual cal destacar una qualitat tècnica superior a la de la resta de capitells de l'absis. És evident, també, la relació existent entre el capitell de la Mare de Déu i el de l'Assumpció de l'església de Rieux-Minervois, la qual cosa demostra una possible influència del taller de l'anomenat Mestre de Cabestany. D'altra banda, la relació entre l'escultura de Sant Esteve d'en Bas i la d'alguns capitells de l'església de Sant Serni de Tolosa es fa patent en l'aspecte compositiu, però no d'estil, atès que els capitells de Sant Esteve, a excepció del de la *Maiestas Mariae*, denoten una gran rusticitat i arcaisme, característiques que suggereixen un artista o un taller local influït per l'escultura de la zona, però de menys qualitat que els de Porqueres, Sant Joan de les Abadesses o Sant Pere de Galligants.

D'altra banda, cal dir que atès que no s'han conservat tots els capitells d'època romànica de l'església, no es pot fer una lectura global del programa iconogràfic original, si és que n'hi havia.

Quant a la datació de l'escultura de Sant Esteve d'en Bas, tenim com a punt de referència la data de consagració de l'església romànica actual, l'any 1119. Ara bé, cal tenir en compte que si acceptem la influència del taller del Mestre de Cabestany en el capitell de la *Maiestas Mariae*, el període de temps que els autors atribueixen a l'activitat d'aquest oscil·la entre mitjan i final del segle XII. D'altra banda, hem de considerar també la datació donada per als conjunts escultòrics de Santa Maria de Porqueres, de Sant Joan de les Abadesses, Sant Joan les Fonts i de l'interior de l'església de Sant Pere de Galligants, amb unes dates que es mouen dins el segle XII, més a prop de la primera meitat que de la segona. No hem d'oblidar, tampoc, que a Sant Esteve d'en Bas treballà

més d'un artista i que, per tant, és possible que ho fessin en dates diferents, amb la qual cosa podríem establir una datació més tardana per al capitell de la Maiestas Mariae, ja dins la segona meitat del segle XII, i una de més propera a la primera meitat d'aquell segle per a la resta del conjunt escultòric. (EBC)

Escultura del calvari

Relleu esculpit amb la representació a l'escena de la crucifixió, conservat a l'interior de l'església. F. TUR

Sant Esteve d'en Bas posseeix un relleu on hi ha representat un calvari. Fins l'any 1988 la pedra era encastada a les golfes de l'església, però actualment hom la pot admirar, convenientment acondiciada, dintre l'església parroquial, entrant i a mà dreta. Es tracta d'un bloc de pedra calcària que fa 75 cm d'amplària per 74 d'alçària. L'estat de conservació en què es troba és força dolent, fins al punt que la major part dels trets de les figures han quedat esborrats.

La representació és centrada per una creu llatina de braços rectangulars damunt la qual hi ha la figura del Crist crucificat. Aquest va vestit amb una túnica manicada amb cinyell anusat al mig de la cintura. És clavat a la creu amb quatre claus. El cos del crucificat segueix les línies horitzontal i vertical marcades per la creu. L'alt grau de deteriorament de la peça no permet d'apreciar els trets del rostre de Crist ni d'esbrinar si anava coronat o no.

A banda i banda del crucificat, als rectangles inferiors formats pels braços de la creu hi ha representats dos personatges: la Mare de Déu, a mà dreta, i sant Joan, a l'esquerra. Tots dos són de dimensions sensiblement més reduïdes que la figura de Crist.

La Mare de Déu va vestida amb túnica llarga fins als peus i mantell que li cobreix el cap i li cau per les espatlles. Té les mans davant el pit i, malgrat que el mal estat de conservació no permet d'afirmar-ho amb tota seguretat, sembla com si tingués la mà dreta velada, segons la tradició bizantina.

La figura de sant Joan resta gairebé totalment esborrada. Només es pot evidenciar una desproporció entre el cap, desmesuradament gran, i el cos.

Antoni Noguera i Massa(*) ha estat un dels autors que més s'ha interessat per aquesta peça. La considera com a part d'un timpà, possiblement del de l'església primitiva de Sant Esteve d'en Bas(*). Aquesta hipòtesi i l'arcaisme i la rusticitat d'estil en què ha estat obrada li ha portat a datar-la a mitjan segle XI.

L'arcaisme i la rusticitat assenyalats per Noguera i Massa es fan patents tant en l'aspecte compositiu, d'una gran simplicitat, com en el formal. Les figures són rabassudes i totalment hieràtiques. No s'evidencia cap intent de plasmar un moviment o una sinuositat en els cossos per tal d'establir una relació entre els personatges. Aquests, malgrat que formen part d'una mateixa representació iconogràfica, han estat concebuts isoladament a partir d'una frontalitat absoluta.

Estilísticament no hem pogut establir cap paral·lel amb la resta del conjunt escultòric de l'església, ni tampoc amb altres escultures de la comarca ni de la resta del Principat.

Des d'una perspectiva iconogràfica, la fórmula representada aquí correspon, dins l'àmplia temàtica de la crucifixió, a la del calvan. Segons R. Bastardes(*), aquesta iconografia presenta dues modalitats: una, més avançada, on els tres personatges són de la mateixa mida, i l'altra, on s'estableix una diferenciació entre les figures de Maria i sant Joan i la de Crist a través del realçament d'aquesta darrera en representar-la de mides sensiblement més grans, és a dir, establint una jerarquització entre els personatges.

La representació del Calvari és força comuna durant el període romànic. A Catalunya n'hi ha un gran nombre d'exemples, sobretot de talla en fusta i en les arts menors, especialment en les peces esmaltades; no, en canvi, a l'escultura monumental en pedra. Un dels exemples més pròxims i més coneguts és el d'un capitell del claustre de Santa Maria de l'Estany; en aquest, però, a més de Maria i sant Joan, apareix Longí, el soldat que travessa amb la llança el costat de Crist. També es

diferència de la representació de Sant Esteve d'en Bas en el fet que el crucificat només va vestit amb el perizoni.

Tanmateix, si ens limitem a la fórmula iconogràfica del Crist Crucificat, podem esmentar com a exemples els de l'església de Sant Pèir d'Escunhau, Sant Miquèu de Vielha i Sant Martin de Gausac, tots a la Vall d'Aran(*), o el de Santa Maria de Siurana (en aquest cas, la Crucifixió s'insereix dins un cicle iconogràfic més ampli). J. Puig i Cadafalch(*) cita com a exemple de fora el Principat la de l'església de Sant Gil de Provença.

Malgrat que la iconografia no ens pot donar una data exacta de l'execució d'aquesta peça, ens pot servir, si més no, per limitarla. Segons M. Trens(*), les majestats catalanes són atribuïdes a un període que oscil·la entre el segle XI i el començament del XIV. Yarza(*) assenyala que el tema de la crucifixió s'introdueix a la Península Ibèrica en dates molt avançades; la primera representació de la crucifixió seria la del Beatus de Girona, datat l'any 975. Indica, a més, que a mesura que s'aproxima el segle XII el tema de la crucifixió sofreix una simplificació, els personatges es redueixen a la Mare de Déu i sant Joan, a més de les representacions del sol i la lluna. L'autor justifica aquesta simplificació com un desig de simetria i també com una tendència cada cop més gran a marcar el dol davant la mort del crucificat. D'altra banda, segons Trens(*) la utilització de la fórmula dels quatre claus es dona fins ben entrat el segle XIII; el primer exemple de Crist clavat amb tres claus seria el del Salteri de Langrave Hermann de Turíngia (Biblioteca de l'Estat d'Stuttgart), datat aproximadament a 1217.

Així, doncs, podem considerar com a probable la data donada per Noguera i Massa, mitjan segle XI, per a l'execució d'aquesta peça. Tanmateix, cal tenir en compte la possibilitat que es tracti d'una obra més tardana, atès que la rusticitat i l'arcaisme formals poden justificar-se també per la mala qualitat d'execució i que els exemples esmentats com a paral·lels iconogràfics daten tots del segle XII o del XIII. És difícil acceptar l'opinió donada per Noguera i Massa(*) que aquesta representació sigui la precursora de les de fusta, ja que Sant Esteve d'en Bas no constituïa cap focus d'influència i, d'altra banda, la baixa qualitat de la peça fa pensar, més aviat, en un escultor de la zona, de segona categoria. Per aquest motiu, creiem que, malgrat que no es pot rebutjar la data de mitjan segle XI, aquesta hauria de ser ampliada fins ben entrat el XII. (EBC)

Pica

A l'església de Sant Esteve d'en Bas, a l'angle sud-oest de l'interior del temple, hi ha una pica baptismal de pedra que fa 88,5 cm d'alçada × 144 cm de diàmetre exterior × 113 cm de diàmetre interior. És formada per un bloc monolític dividit en dues parts ben diferenciades: la pica pròpiament o cos, de forma semisfèrica, i la base, de dimensions més reduïdes que l'anterior i de secció cilíndrica. L'extrem inferior d'aquest cos és decorat amb un motiu de soguejat que es desenvolupa al llarg del perímetre exterior i delimita les dues parts. El seu perímetre superior és motllurat.

Tipològicament aquesta pica és similar, bé que de dimensions diferents, a la de l'església de Santa Maria de Lluçà i a la de Sant Pere del Grau, per citar algun exemple, ja que es tracta d'una tipologia molt estesa en el període romànic.

El motiu de soguejat és molt comú a les piques baptismals; pot aparèixer com a tema únic o acompanyat d'altres motius de caràcter vegetal o geomètric, com és el cas d'algunes piques de la Vall d'Aran.

Els paral·lels establerts a partir de la tipologia que presenta aquesta pica indiquen una data al voltant del segle XII, període al qual són atribuïdes la majoria de piques baptismals que poden ésser incloses dins d'aquest grup. (EBC)

Bibliografia

Bibliografia general

Pèire de Marca: *Marca hispanica, sive limes hispanicus*, col·l. "Baluze", París 1688, DOC. CLXXVII, col. 1008.

Francesc Monsalvatje i Fossas: *Noticias históricas...*, VOL. V, Olot 1893, pàgs. 16, 89-103 i ap. X, pàgs. 46-47; vol. XI, Olot 1901, pàgs. 488 i 503; vol. XII, Olot 1902, pàgs. 246, 339-340, 436, 437 i 456; vol. XVII, Olot 1909, pàg. 14-15 i vol. XIX, Olot 1908, pàgs. 188-189.

Joaquim Botet i Sisó: *Província de Gerona*, dins *Geografia General de Catalunya*, Barcelona s.d., pàg. 793-794.

Josep Puig i Cadafalch, Antoni de Falguera i Sivilla i Josep Goday i Casals: *L'arquitectura romànica a Catalunya*, vol. III-1, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1918; Institut d'Estudis Catalans-Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona 1983 (segona edició facsimil), pàgs. 209-211.

Rius i Serra: *Rationes decimarum Hispaniae*, vol. I, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona 1946, pàg. 77 i 90.

Ramon D'Abadal i de Vinyals: Catalunya carolíngia, vol. II (Els diplomes carolíngis a Catalunya), vol. I, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1952, doc. XXXII, pàgs. 368-370.

Josep M. Pons i Guri: Nomenclátories de la diócesis gerundense en el siglo XIV, "Anales del Instituto de Estudios Gerundenses", Girona 1964-1965, pàg. 69.

Eduard Fontserè i Josep Iglésies: Recopilació de dades sísmiques de les terres catalanes entre 1100 i 1906, Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona 1971, pàg. 105.

Diversos autors: Els castells catalans, vol. III, Rafael Dalmau, Editor, Barcelona 1971, pàg. 138, 186 i 333.

Josep Murlà i Giral: Guia del romànic de la Garrotxa, Olot 1983, pàg. 60.

Bibliografia sobre l'església

Josep Puig i Cadafalch, Antoni de Falguera i Sivilla i Josep Goday i Casals: L'arquitectura romànica a Catalunya, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1918; Institut d'Estudis Catalans-Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona 1983, 2a. ed. facsimil, vol. III-I, pàgs. 208-209.

Eduard Carbonell i Esteller: L'art romànic a Catalunya. Segle XII, Edicions 62, Barcelona 1974-75, 2 vols.

Eduard Junyent i Subirà: Catalunya romànica. L'arquitectura del segle XII, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1975-76, 2 vols.

Josep Murlà i Giral: Guia del romànic de la Garrotxa, Olot 1983.

Josep M. De Solà Morales: Miscel·lània històrica d'Olot i Comarca, ajuntament d'Olot, Olot, abril del 1983, pàg. 143.

Núria de Dalmasas i Antoni José i Pitarch: Història de l'art català, vol. I, (Els inicis i l'art romànic. Segles IX-XII), Edicions 62, Barcelona 1985. (JALV)

Bibliografia sobre l'escultura dels capitells

Bibliografia sobre l'escultura del calvari

Josep Gudiol i Ricart i Juan Antonio Gaya Nuño: Arquitectura y escultura románicas, dins Ars Hispaniae, vol. V, Madrid 1948.

Josep Puig i Cadafalch: L'escultura romànica a Catalunya, vol. I, dins Monumenta Cataloniae, vol. V, Barcelona 1949.

Marcel Durliat: L'ouvre du "Maître de Cabestany", "Congrès Regional des Fédérations Historiques de Languedoc", Carcassonne, 1952, pàgs. 185-193.

Eduard Carbonell i Esteller: L'art romànic a Catalunya. Segle XII, Edicions 62, vol. I, Barcelona 1974.

Núria De Dalmasas i Antoni José i Pitarch: Els inicis i l'art romànic. Segles IX-XII, dins Història de l'art català, vol. I, Edicions 62, Barcelona 1986. (EBC)

Antoni Noguera i Massa: Les majestats romàniques a Besalú, "III Assemblea d'Estudis sobre el comtat de Besalú", 1976, pàgs. 251-252.

Gaspar Hernández: La majestat d'En Bas, "Punt Diari", Girona, 12 de juny de 1988.

Matèria

Art romànic

Col·laboració:

Jordi Vigué i VinasM. Lluïsa Ramos i MartínezJosep-Lluís Amella i VelaJALVEva Bargalló i Chaves

Segons Botet i Sisó a principis del XX, "la parròquia era urbana de primer ascens, amb rector i vicari; tenia com a sufragània l'Assumpta dels Hostalets, que era regentada per un vicari. Hi havia la capella de Santa Anna de 1641, Santa Margarida de la Dou i Sant Simplicí prop del mas Tarrús.

També en el districte municipal Sant Quintí de Bas, que havia sigut parròquia y avuy és sufragània de Sant Romà de Joanetes.

